

Márkus Edina: Az erdélyi magyar kulturális intézményrendszerre vonatkozó kutatások 2000-2020

A kutatási folyamatot és a tanulmány elkészítését a Nemzeti Művelődési Intézet Közművelődési Tudományos Kutatási Program Tudományos kutatócsoportok számára alprogramja támogatta.

A kárpát-medencei magyar kulturális intézményrendszerre vonatkozó átfogó, meghatározó vizsgálatra közel húsz évvel ezelőtt, 2003-ban került sor. A romániai magyar intézményeket érintően is ez a kutatás volt a legmeghatározóbb.

Azóta több jelentős kutatás is megvalósult, amely a romániai magyar kulturális szféra működését igyekezett feltárni, azonban azok vagy egy térségre vagy egy intézményi körre (kultúrházak, csak nonprofit szervezetek) vagy egy területre (kapcsolati háló, kommunikáció, erőforrás-ellátottság) irányultak.

Számosságában kiemelkednek a nonprofit szervezetekre vonatkozó vizsgálatok, többek között a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet kutatásai. Számunkra ezek azért érdekesek, mert a 2003-as átfogó vizsgálatban azt tapasztalták a kutatók, hogy a határon túli magyar kulturális szervezetek 70%-a nonprofit szervezeti formában működött, így az általunk vizsgálni kívánt kulturális célú szervezeti kör is feltehetően nagy arányban a nonprofit szervezetek köréből kerül ki.

Ezen túl hangsúlyosak a Hargita Megyei Kulturális Központ 2003-2009 között végzett kutatási programjai, amelyek a vidéki közművelődés formáit vizsgálják.

A kutatásunk elméleti részének ebben a fejezetében ezeket a korábbi vizsgálatokat igyekszünk áttekinteni, figyelmet fordítottunk arra, amennyiben a forrásaink lehetővé tették, hogy megismerhető legyen a kutatás célja, módszere, az elért minta, a fontosabb kutatási kérdések, témakörök és összefoglalóan a vizsgálatok eredményei. Teljeskörűsége nem törekszünk, de igyekszünk a vizsgált időszakban végzett kulturális intézményi, szervezeti vonatkozású jelentősebb kutatásokat számba venni. Továbbá próbálunk azokra a kérdésekre fókuszálni, amelyek a mi

kutatásunk szempontjából is relevánsak lehetnek.

A kutatások eltérő léptékűek, vannak országos és vannak megyei hatókörű vizsgálatok, kvantitatív és kvalitatív jellegű vizsgálatok. Megjelennek kérdőíves, interjú, valamint adatbázisok másodelemzésének módszerét alkalmazó kutatások is.

Az általunk megismert elemzések egy köre az intézményrendszer és működési jellemzői feltárásának igényével készült, egy másik köre a kapcsolati kultúra jellemzőit, a hálózatosodás mértékét kívánta feltárni, így ilyen tematikus bontásban tekintjük át ezeket kronologikus sorrendben.

Intézményrendszer és működési jellemzői, erőforrás-háttér

Az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézete (ENKI) által koordinált *Határon túli magyar kulturális és közművelődési szervezetek katasztervizsgálata (2003–2004)* elnevezésű kutatás a hét szomszédos ország kisebbségi magyar kulturális és közművelődési intézményhálózatára terjedt ki. Az egyes szakmai területek sajátosságait figyelembe véve egységes, kérdezőbiztosok által lekérdezett kérdőívekkel gyűjtötték össze az intézmények és a szervezetek címadatait, valamint személyi összetételükre, gazdasági adottságaikra, működési feltételeikre és eredményeikre vonatkozóan a kutatási programban meghatározott adatokat (Szarka 2005: 6).

A kárpát-medencei magyar kulturális intézményekről és szervezetekről (határon túli szervezetek) 2003-ban végzett átfogó vizsgálat (N=2642) a kultúra egész területét egységes – ugyanakkor a szakmai területek sajátosságait is figyelembe vevő – kérdőíves módszerrel vizsgálta (Mandel 2004). A kulturális intézményi adatbázis létrejöttének elsődleges célja az volt, hogy lehetőleg teljes és átfogó képet nyújtson a kárpát-medencei magyar kulturális intézményekről és szervezetekről, azok személyi és működési feltételeiről, szakmai tevékenységéről. A kutatás további célja volt, hogy – a kulturális intézmények adatait (elérhetőségét, szakmai tevékenységük jellemzőit) egy egységes és átlátható, mindenki számára hozzáférhető rendszerbe foglalva – lehetővé váljanak az adatbázisra alapozott összehasonlító vizsgálatok és regionális elemzések, valamint egy-egy szakmai terület részletes feltérképezése.

A vizsgálati eredmények arról tanúskodnak, hogy a magyar kisebbség kulturális intézményrendszere évről évre egyre több lábon álló hálózatot jelent, amelyben az egyes intézményi szereplők különböző keretek között és eltérő tulajdonosi-működtetési struktúrában tevékenykednek. Az utóbbi másfél évtized egyik legfontosabb jelensége, hogy folyamatosan nő a civil kezdeményezések, az állami szférától független finanszírozású és irányítású intézmények, és főleg szervezetek szerepe. A szervezetek közel 70%-a alapítványi és egyesületi formában működik. (Fábri 2004: 101).

A működési formák előfordulásait az intézménytípusok szerinti bontásban vizsgálva (1. táblázat) a közgyűjtemények körében a költségvetési intézmények vannak kimagasló arányban (67,0%). A társadalmi szervezeteknek is magas az aránya (26,2%), amely azonban a többi főbb intézménytípushoz mérten még mindig a legkisebbnek számít. Itt nem valamiféle speciális könyvtárakról, egyéb közgyűjteményekről van szó, hanem elsősorban arról, hogy sok társadalmi szervezet, egyesület saját könyvgyűjteménnyel rendelkezik, amelyet mások is kölcsönözhetnek, megtekinthetnek, és így ezek a civil szervezetek olykor kifejezetten könyvtári közgyűjteményi tevékenységet folytatnak. A művészeti intézmények, szervezetek esetében éppen az egyesületi és

egyéb szervezeti forma a legjellemzőbb (76,7%), mint ahogy a komplex kulturális tevékenységet folytató intézmények között is. Utóbbiaknál azonban mindenképp meg kell említeni az alapítványok magas arányát: közel egyötödük (17,6%) ebben a formában működik. Végül a kiadók és a különböző nyomtatott és elektronikus média intézményeire hívnánk fel a figyelmet, hiszen kiugróan itt a legmagasabb a gazdasági szervezetek aránya (33,6%). Ebből látszik, hogy a könyvkiadás és a média a kisebbségi kulturális intézményrendszer leginkább piacosodott, profitorientált – még ha olykor csupán szerény „profitot” is termelő – területe (Fábri 2004:103).

1. táblázat A működési forma és intézménytípus összefüggése N=2642
(Forrás: (Fábri 2004:103))

A főbb intézménytípus szerinti megoszlás (%)					
	Költségvetési	Alapítványi	Társadalmi szervezet, egyesület	Gazdasági szervezet	Összesen
Közgyűjtemények	67,0	5,9	26,2	0,9	100,0
Kiadók, média	20,8	8,2	37,4	33,6	100,0
Művészeti szervezetek, intézmények	13,4	9,1	76,7	0,8	100,0
Komplex kulturális intézmények, szervezetek	19,4	17,6	62,1	0,8	100,0
Összesen	25,6	11,7	57,4	5,4	100,0

Balló a Hargita Megye Tanácsa által 2003-2007 évben támogatott pályázatok statisztikai kutatásának célja, hogy képet nyújtson a vizsgált megye pályázati rendszeréről, milyen területeken játszik szerepet, milyen hiányosságai vannak, illetve a pályázók gyakorlatáról is árnyaltabb képet adjon. A székelyföldi és azon belül a Hargita megyei civil szféra pályázási gyakorlatáról 2002-2004 között készült hasonló átfogó kutatás^[1]. Ez a kutatás szűkebb térségre a megyei tanács kulturális alapjaiért pályázó Csíkszéki civil szervezetekre fókuszál, a megyei pályázatok egy részéről nyújt áttekintést.

Vizsgálták többek között a nyertes pályázatok gyakoriságát, a Hargita Megye Tanácsa által támogatott pályázatok számát, a csíkszéki nyertes és nem nyertes pályázatok gyakoriságát, a program kivitelezését aszerint, hogy egy intézmény egyedül vagy partnerségben használja fel a

pályázati forrásokat, a pályázatok célját, az önrész nagyságrendjét, valamint az önkéntesek részvételi arányát.

Hargita Megye Tanácsa 2000 óta minden évben fordít a költségvetéséből bizonyos összegeket a kulturális célú pályázatok számára, amely összeg 15%-a román, a fennmaradó összeg pedig a következő régiók között oszlik el: Csíkszék – 37%, Udvarhelyszék – 42% és Gyergyó – Maroshévíz 21%. Az arányok a régiók lakosságának megfelelően oszlanak el (Balló 2008:149).

Az eredmények azt mutatják, hogy a legtöbb nyertes pályázat 2005-ben, a legkevesebb pedig 2006-ban valósult meg. Csíkszékre vonatkozóan 2007-ben volt a legkedvezőbb a nyertes pályázatok aránya, 93%, a legkedvezőtlenebb arány a vizsgált időszakban pedig 2003-ban alakult, 49,1% (Balló 2008: 150).

Az együttműködés kis mértékét mutatják a vizsgálatok a 2003-2004-es évet illetően, a nyertes pályázatok többsége nem partnerségben jön létre. 2005-ben figyelhető meg változás, a partnerek azonban nem más civil szervezeteket tesznek ki, hanem önkormányzatokat, közoktatási intézményeket. Az önkéntesek száma jelentős a pályázatok lebonyolításában. A legtöbb pályázat a hagyományőrzés, néptánc, irodalom területéről érkezik, valamint egyre több a visszatérő pályázók aránya (Balló 2008: 159).

Kiss 2006-os *Az erdélyi magyar civil szféráról* írott munkájában megkísérel egy modellt alkotni a kisebbségi intézményrendszerre vonatkozóan.

Makroszinten alrendszereket különböztet meg: közigazgatási, politikai, gazdasági, vallási, oktatási-tudományos és művelődési alrendszereket. A gazdasági alrendszer kivételével az alrendszereknek két nagy területét határozza meg, az egyik a magyarnak tekinthető költségvetési intézmények, a másik a nonprofit keretek között létrehozott és működő intézmények (Kiss 2006: 144).

Összeveti a nyugati szakirodalomban elemzett civil szférát az erdélyi magyar civil szervezetekkel. Megállapítja, hogy *„Bár az erdélyi magyar nonprofit szervezetek halmaza jogi értelemben olyan, mint a nyugati szakirodalomban tárgyalt civil szféra, valójában „civil” jellegük teljesen háttérbe szorul alrendszeri betagolódásukhoz képest. Tévesek tehát az olyan következtetések, amelyek a jogi értelemben vett erdélyi magyar civil szervezetek relatív nagy számából az erdélyi magyarság fokozott civil öntudatára, a civil kezdeményezések bőségére következtetnek. Egyszerűen csak arról van szó, hogy a többségi társadalmak államilag létrehozott és fenntartott intézményeinek azon részét, amelyet a kisebbségi elit a kisebbségi társadalom szempontjából szükségesnek tart, és amelynek állami létrehozására nincs lehetőség, nonprofit keretek között hozza létre és próbálja működtetni (Kiss 2006: 144).* Példát is hoz az Erdélyi Múzeum Egyesületet, amelyet véleménye szerint a nemzeti tudományos akadémiák analógiájára hoztak létre, és szerinte nem tekinthető hagyományos értelemben vett civil szervezetnek.

Ezt az elképzelést a saját felmérésünkbe bevont intézmények esetében is érdemes majd vizsgálni, elsősorban az alapítási motivációk feltárása és konkrét tevékenység elemzése mentén lehetséges ez.

Kiss a fontosabb magyar intézményeket elhelyezi az általa létrehozott rendszerben, mindezek helyzetéről részletesen ír is.

1. ábra A fontosabb magyar intézmények elhelyezkedése az intézményrendszer alrendszeri szerkezetében (Forrás: Kiss 2006: 146)

Közigazgatás	Oktatási-tudományos rendszer	Vallási intézmények	Politikai szervezetek	Művelődési intézmények	Gazdaság (művelődés-orientált gazdasági intézmények)
Megyei tanácsok Városi önkormányzatok Községi önkormányzatok	Iskolarendszer Egyetemek	Történelmi egyházak Neoprotestáns egyházak	RMDSZ Platformok	Színházak Közkönyvtárak (városi, községi) Múzeumok, egyéb gyűjtemények Művelődési házak Közzszolgálati média	könyv- és lapkiadók, szerkesztőségek, könyvesboltok, írott és elektronikus média egy része, irodalmi kávéházak, művész-kocsmák
Kistérségi társulások Település-fejlesztő egyesületek és alapítványok	Oktatást támogató alapítványok Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége	Vallási intézmények (CE Szövetség)	Más magyar pártok Szövetségek, egyesületek, működő pártok háttérintézményei (pl. Communitas)	Program-szervező int. (TranzitHáz) Tánc-zene csoportok, községi folyóiratok	gazdasági egységek kulturális program-szervező háttér-intézményei
	Tudományos-, kutatóintézetek (EME) Egyetemi háttér-intézmények Szakfolyóiratok szakkönyvtárak Diáktanácsok (középiskola) Diák-érdekvédelmi szervezetek (OMDSZ, KMSZ) Ismeretterjesztő intézmények	Vallási közösségek (Hit Gyűlekezete) Szórványügyi intézmények Egyházi ifjúsági körök Nőszövetségek Egyházi kórusok Klubszerűen működő ifjúsági házak Egyházi könyvtárak Egyházi folyóiratok	Ifjúsági politikai szervezetek (MIÉRT stb.)	Színjátszó csoportok Tájházak, egyéb gyűjtemények	

A művelődési-kulturális háttérintézmények létjogosultságát az oktatási háttérintézményekéhez hasonlóan abban látja, hogy „... a román állam megbízhatatlansága (hivatkozni szokás például az utóbbi évszázadban bekövetkezett államosításokra), a pályázati rendszerekbe való bekapcsolódás lehetősége, a szerzett források könnyebb pénzügyi kezelése, a szabadabb intézményépítés stb. Az önálló nonprofit művelődési intézmények ritkák, a létező pályázati rendszerekre nehezen lehet folyamatos működésű intézményeket építeni. A létezők közül egyesek valamely szűkebb művészeti ágban próbálnak professzionális intézményként működni, mások kulturális programszervezésben próbálnak szakszerűek lenni.” (Kiss 2006:149).

Kiemeli a művelődési alrendszerhez kötődő legkiterjedtebb kört, amely a jogi formával nem rendelkező egyesületi szféra: tánc- és zeneművészeti csoportok, színjátszó körök, tájházak és egyéb gyűjtemények. Véleménye szerint azért lehet ilyen nagy arányú ez a kör, mert az ilyen jellegű szervezetek a szocialista évtizedekben is alakíthatók és működtethetők voltak (Kiss 2006).

Mi a kutatásunkban a művelődési intézményekre, művelődésorientált gazdasági intézményekre vonatkozó megállapításait tudjuk vizsgálni, arra összpontosítva, hogy közel 15 év távlatában történt-e változás ezeknek az alrendszereknek a működésében. Különösen érdekes lehet az, hogy az Európai Unió csatlakozása, az onnan érkező források esetleg hoztak-e átrendeződést, funkcióbővülést, forrásokat ezen a területen.

Szőcs (2006) *Kimutatások a megye vidéki kultúrházainak tevékenységi köreiről, állapotáról és az önkormányzatok közművelődési tevékenységéről* munkájában egy olyan kutatást mutat be, amely két témakört vizsgál. Egyrészt Hargita megye vidéki önkormányzatainak művelődési téren kifejtett tevékenységét, másrészt pedig a művelődésre szolgáló épületek infrastrukturális ellátottságát és funkcióit. Az önkormányzatok, a polgármesterek részére is kidolgoztak egy kérdőívet, és az intézmények részére is, amelyet a kulturális intézmények vezetőinek szántak.

A kutatás módszere a kérdőív volt, 62 önkormányzatot és 147 kultúrházat értek el. A kérdőívekben a főbb kérdések a kultúrházak esetében azok vezetőire, felszereltségére, rendezvényeire, közösségeire vonatkoztak, míg az önkormányzatok vonatkozásában a kérdések a finanszírozásra, a civil szervezetekre és a hagyományőrző, valamint műkedvelő csoportokra fókuszáltak.

A felmérés eredményei jól mutatják, hogy vidéken a közművelődés nem intézményesített, azonban a kultúrházak többségében van kinevezett személy az igazgatásra. Mindazonáltal egy személy akár több kultúrházat is vezet. Az épületek többsége nehezen, vagy egyáltalán nem fűthető, és a technikai felszereltség sem a megfelelő. A kultúrházak többségében megjelennek a hagyományőrző és műkedvelő csoportok, ők elválaszthatatlanok az eseményektől, hiszen vagy szervezők vagy résztvevők. A kultúrházak többségében megtalálható amatőr színjátszó csoportok (60%) és néptáncscsoport (56%) is (Szőcs 2006).

A nem műkedvelő és hagyományőrző csoportok által szervezett események többsége iskolai rendezvény, családi rendezvény vagy bál. A vidéki kultúrházak nagy részének funkciója ezeknek az eseményeknek helyszínül szolgálni (Szőcs 2006).

Az önkormányzatok nagyrészt falunapokat, megemlékezéseket, hagyományőrző eseményeket, műkedvelő tevékenységeket, bálokat és fesztiválokat támogat. Az önkormányzati szervezésű események fő célja az identitás kialakítása és erősítése.

A legtöbb civil szervezet (ha nem is a közművelődés a fő profilja) végez közművelődési feladatokat, szervez rendezvényeket. Ennek fő oka, hogy a magyarországi pályázatokat főleg közművelődési események szervezésére írják ki.

Összességében elmondható, hogy Hargita megyében vidéken jellemző és fontos a spontánság és önkéntesség. A vezető szerepe gyenge, nincs elég háttérük és képzettségük arra, hogy „gazdasági alapokra helyezték a kultúrát”. A jövőben kérdés, hogy megerősödnek az intézmények és bekebelezik a társadalmi csoportokat, vagy gyengülnek, és a csoportok veszik át az irányítást (Szőcs 2006).

A 2006-ban került sor Hargita megyei falusi kultúrotthonok és vezetőik kutatására, adatlapos statisztikai és interjú módszerrel. A *Falusi kultúrotthonokról Hargita megyében* kutatás részeként 13 interjút készítettek el, olyan személyekkel, akik településük kultúrotthonainak igazgatói, felelősei vagy oktatói. Az interjúalanyok kiválasztásánál szerepet játszott a személyes jó kapcsolat, a helyismeret és az a szándék, hogy Hargita megye régiói arányosan jelenjenek meg. Az interjúk nyitott kérdéseket tartalmaztak és egy kérdéslistát. A kérdésekkel főként egy-egy jellemző szerepfelfogásra keresték a választ. További célja volt a kutatásnak, hogy különböző társadalomtudományok szempontjából próbálja értelmezni a „közművelődésnek” nevezett jelenséget (Ferencz 2006).

Fontosabb kérdések, amelyeket a kutatás vizsgált: Hogyan, milyen eszközökkel, milyen módszerekkel lehet témát nyitni a vidéki közművelődés, szerveződési formák megismerése és megértése felé? Hogyan lehet helyzetképet nyújtani a falusi kultúrotthonok helyi közösségében betöltött szerepéről, a helyi közművelődési élet szereplőiről, sajátos problémáiról?

Az interjú vizsgálat eredményei alapján problémaként jelennek meg a konfliktusok, amelyek nehezítik a szervezői munkákat, valamint a szaktanácsadás, információs ellátottság hiánya. A kutatás eredményei alapján megállapítható továbbá, hogy igény van a hosszútávú tervezésre, források bevonására, a településeken kívüli kapcsolatépítésre, szakképzésre és tanulásra is. Megoldás lehet a többfunkciós kultúrház, amely a közművelődés intézménye lehet, ahol kulturális tevékenység folyik, szórakozás, szórakozva-művelődés, kézműves tevékenységek, művészeti foglalkozások, de mindemellett a helyi média is működhet és a teleház funkció is kiteljesedhet (Ferencz 2006).

Kiss (2010) *Romániai magyar nonprofit szervezetek – 2009-2010. A szervezetek adatbázisának bemutatása és a nonprofit szektor szociológiai elemzése* című munkája a romániai magyar civil szervezeteket vizsgálja, a szervezetek száma; területi-, tevékenységek szerinti megoszlása; anyagi-, humán- és infrastrukturális erőforrás háttere szempontjából. A teljes szervezeti körre vonatkozik az elemzés, amelynek részei az általunk vizsgálni kívánt kulturális célú szervezetek is. Igyekszik a feltárt adatokat összevetni, romániai magyar civil szervezetek szektorát összehasonlítani a romániai és magyarországi nonprofit szektorral. A kérdőíves vizsgálat 2009-2010-ben zajlott, 907 szervezetet értek el.

Összefoglalóan Kiss megállapítja, hogy az elemzett nonprofit szektor méretében kisebb, mint az a romániai magyar népesség nagysága alapján indokolt lenne; viszonylag egyenletes szervezetsűrűség a jellemző, a szervezetek területi megoszlása követi a magyar lakosság térbeli elhelyezkedését, némileg magasabb a szórvány megyékben. Magas a falusi szervezatarány, a romániai magyar nonprofit szervezetek egyharmada működik falun. A kulturális szervezetek túlsúlya a meghatározó. A szektor több mint felét a magukat fő tevékenységük alapján kulturális szervezatként megnevező szervezetek alkotják. A hazai pályázati források a szféra legfontosabb anyagi fenntartói. Az utóbbi három év alatt jelentőségben visszaszorultak a korábban fő helyen álló közvetlenül külföldi (elsősorban magyarországi) források (Kiss 2019: 28). Ez a 2009-2010-es adatfelvétel óta változhatott, érdemes majd a pályázati források tekintetében vizsgálni.

Dániel és Kiss (2014) *A romániai magyar kulturális szervezetek erőforrásainak szociológiai vizsgálata* című munkája a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet 2009-es kutatási adatbázisának másodelemzésén alapul. A vizsgálat célja, hogy bemutassa és elemezze a romániai magyar kulturális célú szervezetek erőforrásokkal való ellátottságát, a kulturális szervezetek alapjellemeire, az infrastrukturális ellátottságára, a pénzügyi és humán erőforrásaira, illetve a más

intézményekkel kialakított kapcsolataira összpontosít (Dániel – Kiss 2014).

Valamint egyéb tevékenységi területen működő - sport és szabadidő, oktatás-kutatás, szociális segítségnyújtás, gazdaság, -település és közösségfejlesztés (N=767) - szervezetekkel való összehasonlításra törekszik. A kulturális célú szervezetek mellett ilyen tevékenységű szervezetek vannak még meghatározó számban.

Összevetve a magyarországi nonprofit szektorral, megállapítható, hogy a szabadidő-hobbi, sport és kulturális célú szervezetek vannak itt is túlsúlyban. A magyarországi statisztikai módszertan a Nonprofit Szervezetek Nemzetközi Osztályozási rendszerén alapul, eltérően a romániai adatfelvételtől a sport és a szabadidő-hobbi területe külön szerepel.

A 80-as évektől kezdődő nagy nemzetközi a nonprofit szférára vonatkozó összehasonlító kutatások (Salamon-Anheier 1995, 1999) is megállapítják azt, hogy a nonprofit szektor területén a kultúra és szabadidős szervezetek aránya domináns a kelet-közép-európai országokat tekintve. Ennek hátterében a folytonosságot vélik a kutatók felfedezni, amely alatt azt értik, hogy ezek a szervezetek rendszerváltás előtt is léteztek és ennek köszönhető, a magasabb arány, valamint, hogy a szervezetek infrastruktúrával, képzett, kapcsolatokkal, rendelkező vezetőkkel működnek (Márkus 2016: 95).

Az eredmények azt mutatják, hogy a romániai magyar kulturális szervezetek az esetek kisebb arányában rendelkeznek saját tulajdonú székházzal. Az önkormányzat csak azokon a területeken vállal nagyobb szerepet, ahol a magyarság népsűrűsége magasabb. A pénzügyi erőforrások megfelelnek a román nonprofit szektor egésze átlagának, legfontosabb bevételi forrás a hazai pályázati forrás, valamint a más külföldi forrás, valószínűsíthető, hogy a magyarországi pályázati támogatások. A humán erőforrás magasan képzett, az önkéntesbevonási képesség megfelel az átlagnak. A szervezetek leginkább más civil szervezetekkel és a helyi önkormányzatokkal állnak közelebbi kapcsolatban, emellett az egyház is szerepet játszik a kapcsolati tőkében (Dániel –Kiss 2014:103).

A bevételi források és kapcsolatok tekintetében eltérések figyelhetők meg a különböző tevékenységi területeken működő szervezeteknél, az oktatási-kutatási intézményekben összességében magasabb az ellátottság szintje, mint a többi szervezetnél. A szociális szervezetek több alkalmazottal dolgoznak, azonban a kulturális szervezeteknél magasan képzett a munkaerő. (Dániel – Kiss 2014: 105).

Hatos (2019) a *Kulturális források és kultúrafogyasztás Bihar megyében – helyzetelemzés 2019 végén* című összefoglalója a megyei stratégiai fejlesztési terv helyzetelemzéseként jelent meg. Múzeum-könyvtár-színház hármában értelmezi a kultúrát. Infrastrukturális, látogatottsági adatokat mutat be. Valamint van egy fejezet a kulturális gazdaságfejlesztésről, a kreatív iparról is, ebben a hagyományos kulturális ágazatok (építészet, színház, képzőművészet, múzeum stb.) vannak részletezve.

A Magyar Civil Szervezetek Erdélyi Szövetsége 2013-tól adja ki az Erdélyi Magyar Civil Évkönyvet. A 2019-es kötetben megjelenő *A megyei kulturális központok szerepe a magyar közösség hagyományos kultúrájának megőrzésében és terjesztésében* tanulmány egy kutatás összefoglalója. 15 megyei kulturális központot kérdeztek arról, hogy ezek a központok hogyan járulnak hozzá a hagyományörzéshez. A kérdőív 12 kérdést tartalmazott, amelyben megkérdezték a kulturális intézményeket arról, hogy milyen román és magyar kisebbséggel kapcsolatos események

szervezésében működnek együtt a civil szervezetekkel. A kulturális központok intézménystruktúrájára vonatkozó kérdéseken túl megjelent az is, hogy milyen pénzügyi kerettel milyen hagyományőrző román és magyar rendezvények kerülnek megszervezésre, milyen témákban kéri a civil szervezetek a kulturális központok anyagi, emberi erőforrás támogatását, segítségét (Briznan 2019).

Kapcsolati kultúrára, hálózatosodásra vonatkozó kutatások

Gergely *Kulturális intézmények kapcsolati kultúrája* című tanulmánya a 2006-ban a Regionális és Antropológiai Kutatások Központja és a Hargita Megyei Kulturális Központ közreműködésével lebonyolított kutatás keretében az erdélyi magyar kulturális intézmények kapcsolatait (helyi, önkormányzati, civil, média stb.) vizsgálta, illetve a kapcsolatok eredményességét.

A kutatás kvantitatív módszerrel, önkitöltős kérdőíves felmérés formájában valósult meg. A kérdőíveket Brassó, Kovászna, Hargita és Maros megyék kulturális intézményeihez juttatták el a kutatók, összesen 205 intézménytől érkezett válasz. A megkérdezés során több témával kapcsolatban is kérték a válaszadók véleményét, ilyen volt például, a kapcsolatok minőségén kívül az is, milyen előnyökkel járhat egy jó kapcsolat, miben segíthet, hogyan lehet tartani a kapcsolatot a legeredményesebben.

Jelenlegi kutatásunk szempontjából összehasonlítási alapként szolgálhat ez a felmérés, de jelentős változások is várhatóak, hiszen 15 év alatt rengeteget változtak az emberi kapcsolatok, a kommunikáció formái, csatornái.

A megkérdezett erdélyi kulturális intézmények többségében a helyi médiával tartják a kapcsolatot (85%), a szervezetek közel kétharmada nem ápol semmiféle kapcsolatot az országos médiával. Ez annak tekintetében, hogy ezen intézmények többnyire lokális feladatokat látnak el talán nem is annyira meglepő. Viszont a fejlődés és szélesebb körben való elérés érdekében érdemes lenne az országos médiaszolgáltatók felé is kezdeményezni (Gergely 2008:15).

Alapvetően elmondható, hogy a legjobb kapcsolat a többi helyi intézménnyel alakult ki, ilyen az iskola, vagy az egyház. A jó kapcsolat kialakítása és fenntartása függ a vezetőtől is, ezzel kapcsolatban megállapították, hogy ahol a vezető választott, közös döntést követően szerzi meg a pozíciót, ott ezek a kapcsolatok lényegesebben nagyobb számban fordulnak elő és stabilabbak is (Gergely 2008:16).

A jó kapcsolatok a válaszadók szerint 3 fontosabb eredményre vezetnek, ezek pedig a következők: több információhoz lehet jutni, könnyíti a szervezés folyamatát, illetve nagyobb ismertségre lehet szert tenni (Gergely 2008:17).

A megkérdezettek 95%-a gondolta úgy, hogy a kapcsolattartás akkor a legeredményesebb, ha személyes interakcióval megy végbe. Ez azért is lehet érdekes, mert a kutatás óta eltelt 15 évben rendkívüli mértékben fejlődött tovább a technológia, a kommunikációs platformok sokasága használható és bármikor, bárhol elérhetőek lehetünk munkatársaink számára. Ez mégsem helyettesítheti a személyes kontaktust, viszont jelenlegi helyzetünk megköveteli életünk, munkánk egyes részeinek online térbe való átvitelét és az alkalmazkodást.

Egy kapcsolat gyengeségét, a közös érdek hiánya jelenti a válaszadók szerint, hiszen ez az előfeltétele a jó kapcsolatnak, de igen erőteljesen megjelenik a nemtörődömség is. Megoldásként leginkább a több találkozási alkalmat látják, illetve fontos lenne az utazás, a látótér tágítása, a szakmai fejlődés is (Gergely 2008:21).

Alapvetően elmondható, hogy a kapcsolati tőkét, hálózatot mindegyik megkérdezett intézmény fontosnak tartja. Megoldásra vár a kapcsolattartás módjainak elmélyítése, hogy előre léphessenek a szervezetek és a helyi igényeket továbbra is felmérve és kihasználva, képesek legyenek változtatni és megismerjék, majd kihasználhassák a lehetőségeket (Gergely 2008).

Biró (2007) *Regionális hálózati modellek kialakítása az erdélyi magyar közművelődési-kulturális intézmények számára* című tanulmányának alapját az a 2006-ban végzett csíkszeredai kutatás adja, amelyet a Regionális és Antropológiai Kutatások Központja végzett az Illyés Közalapítvány támogatásával. A tanulmány a kutatás eredményeit foglalja össze, illetve a Székelyföldi térség kulturális intézményeinek ismérvei alapján bemutatja egy térségi szolgáltató központ modelljét.

Biró kiindulópontként kiemeli, hogy az utóbbi években egyre hangsúlyosabban jelentkezik azok az érvek, amelyek a rurális, periferikus vidékekre irányuló helyi fejlesztésben, a térségi fejlesztésben a „kultúra” fontos szerepét hangsúlyozzák. Ezek az érvek többféle irányból, többféle megfontolás alapján fogalmazódnak meg. Az ilyen érvek és megközelítések a „kultúra” fogalom jelentését már nem csupán a „művelődéssel”, a kultúrafogyasztás különféle aktív és passzív formáival azonosítják. Ehelyett azt mondhatjuk, hogy a „kultúra” a közösségi élet különféle formális és kevésbé formális szerveződéseinek, eseményeinek összességét is jelenti, a beépített és nem beépített közvetlen környezettel való együttélés sajátos módját (Biró 2008: 60).

A kutatási programban szakmai publikációk, kutatási jelentések, interjúanyagok, adatbázisok kerültek elemzésre, amelyek a térségi kulturális helyzetképpel foglalkoztak. Az elemzés négy nagy témakört ölel fel: a térségi intézmények halmaza, a térségi kultúrafogyasztási gyakorlat, a térségi „önkép” a kulturális helyzetről, a térségi kulturális folyamatokról, elemzések és tanulmányok a kultúragazdaság szemszögéből (Biró 2008).

A kutatás abból a szempontból vizsgálta a helyzetet, miként válhat egy intézményi hálózat egy tágabb léptékű fejlesztési irányelv vagy gyakorlat integráns részévé. Biró megjegyzi, hogy a kulturális intézmények fejlesztése akkor ígérkezik igazán hasznos társadalmi beruházásnak, ha a fejlesztés során kialakított új funkciók és tartalmak a tágabb léptékű helyi vagy regionális fejlesztés integráns részeivé válnak (Biró 2008: 61).

A kutatás eredményei között kiemelendő, hogy a kulturális intézményhálózat jellemzőire vonatkozóan fontos megállapításokat tesz.

A vizsgált terület térségi kultúrájáról egyértelműen állítható, hogy a térség földrajzi területéhez, településsűrűségéhez és lakosságszámához mérten jelentős számú összetevőt tartalmaz, mindezek mellett működőképes (Biró 2007: 62).

A kulturális mező pontszerűen épül fel, tehát az intézmények nem kapcsolódnak egymáshoz, önálló pályán mozognak. Nagyszámú formális és nem formális intézmény van, és újabb intézmények létrehozására is van törekvés. Ennek következményeként létrejött egyfajta funkcionális heterogenitás, változékony működés (Biró 2007:62).

Minden intézmény csak olyan mértékben formalizálódik, amilyen mértékben ezt saját tartalékai (tudása, erőforrásai, szervezeti kultúrája stb.) lehetővé teszik. A kulturális intézmények, rendezvények, programok elfogadottsága, társadalmi támogatottsága az esetek túlnyomó többségében magas (Biró 2007: 62).

Javaslatokat is tesz a professzionalizálódási folyamatokra és a hálózatosodás elősegítésére. Véleménye szerint ebben a helyzetben hasznos lehet egy komplex szolgáltató csomag, amely ösztönzi az intézményesülési folyamatokat.

A szolgáltató - fejlesztő intézményi struktúrát a pontszerű működési mód szakmai tudomásulvételére, valamint fokozatos megváltoztatására kell alapozni. Egyidőben, egy projekt keretében kell megoldani két nagyon fontos feladatot: a térségi szereplők felé irányuló szolgáltatáscsomag kialakítása és működtetése; a térségi szereplők meghatározó körét bevonó, hálózati jellegű fejlesztési - tanulási platform kialakítása és működtetése (Biró 2007: 65).

Bali *A határon túli magyarok kulturális hálózata* 2020-as tanulmánya egy olyan átfogó kutatást mutat be, amelynek a célja az, hogy komplex képet nyújtson a határon túl élő magyarok kulturális hálózatáról.

A főbb kutatási kérdések közé tartozik, hogy a Kárpát-medencében a magyarok lakta külhoni régiókban milyen sűrű a kulturális intézményhálózat, illetve az anyaország mennyiben vállal szerepet ezen hálózatok fejlesztésében. A tanulmány a formális intézményeken keresztül mutatja be a hálózatosodás helyzetét, így a könyvtárak, múzeumok, kultúrházak, felsőoktatási intézmények kerülnek előtérbe, de civil szervezetek és egyéb kulturális intézmények is a megfigyelés terepét képezik.

A vizsgálat eredményeit tekintve a könyvtárak esetében az Elektronikus Információszolgáltatás Nemzeti Program által kiépített hálózatnak már 34 tagja van a Kárpát-medencében. Erdélyben a könyvtári hálózat komplex, hiszen területi hatóköri és fenntartási szintekre bomlik. 379 könyvtár áll a magyarság rendelkezésére ezen a területen, azonban nagy az eltérés az egyes könyvtárak között az ellátottságban és az előrehaladás mértékében is (Bali 2020:39).

A Magyar Vidéki Múzeumok Szövetsége által létrejött felhívás lehetővé tette a határon túli muzeális intézmények csatlakozását, amelynek köszönhetően már 26 határon túli tag csatlakozott. Az Erdélyi Múzeum Egyesület egy akadémiai jellegű intézmény, amely a Magyar Tudományos Akadémiával ápol elsődlegesen kapcsolatot (Bali 2020: 40).

A kultúrházak, vagy más kifejezésekkel művelődési házak, közösségi terek, a határon túli magyar kulturális hálózat fontos, általában komplex feladatokat ellátó intézményei. Vannak települések, ahol része a könyvtár és az előadótér (színpad) is, vagyis a szabadidő-eltöltés különböző gyakorlatainak is teret ad. Bali a kultúrházakat vizsgálva megállapítja, hogy az esetükben a legalacsonyabb a hálózatosodás mértéke. A kisebb településekre a komplex kultúraközvetítő intézmények a jellemzőek, míg a nagyobb városokban külön intézmények látják el a feladatokat (Bali 2020: 41).

Erdélyben a hálózatok kialakítására jó példa az Székelyudvarhelyi Egyetemi Központ, amely négy magyarországi felsőoktatási intézménnyel van kapcsolatban. Képzéseit a Magyar Akkreditációs Bizottság akkreditálta, azonban a megszerzett végzettség Romániában is érvényes. A 2014-2020-as pályázati ciklusban lehetősége nyílt a határon túli civil szervezeteknek és kulturális intézményeknek kulturális hálózatépítés céljából pályázni.

Nagy szerepet játszanak a kutatási műhelyek a kulturális hálózatban. Kolozsváron, a Nemzeti Kisebbségkutató Intézetben az erdélyi magyarság kapcsán folytatnak társadalomtudományi kutatásokat, illetve megemléltendő Csíkszeredában a Regionális és Antropológiai Kutatások Központja is. Magyarország Kormánya 2010 óta kiemelten fontosnak tartja a határon túli magyarság támogatását, kulturális önszerveződését. Kárpátaljára, Erdélyre, Vajdaságra és Felvidékre fókuszál az a munka, amely a rendezvényszervezés, a gyűjteményezés és az élő hagyományátadás szegmenseit foglalja magába (Bali 2020: 42).

Összegzés

Az elmúlt két évtizedben a határon túli kulturális intézményrendszerre vonatkozóan találhatunk vizsgálatokat, a 2000-es években nagyobb kutatói érdeklődés tapasztalható ezen a területen. A 2003-as kárpát-medencei magyar kulturális intézményekről és szervezetekről szóló kutatás valószínűleg adott egy lendületet, és a kutatást követő években még ezért is találkozhatunk sok vizsgálattal, amelyek ugyan kisebb hatókörűek, inkább egy-egy résztemára összpontosítanak, de gyakran akár felvállaltan is inspirációt merítettek ebből a vizsgálatból.

A kutatásunk fontos előzményeit sikerült feltérképeznünk. Mivel a kutatásunk célja, hogy megvizsgáljuk a kulturális intézmények személyi és működési feltételeinek helyzetét Erdélyben, valamint készítsünk egy intézményi adatbázist. Fel kívánjuk tárni a kulturális intézmények és szervezetek működésének általános jellemzőit; az intézmények anyagi és humán erőforrásai (bevételek és kiadások alakulása, pályázati források igénybevétele, foglalkoztatottak és önkéntesek alakulása). Ezen túl az intézmények területi és településtípusonkénti megoszlását, az intézmények tevékenységterület szerinti megoszlását, a kulturális intézmények megalakulásának és bejegyzésének jellegzetességeit, valamint az intézmények működésének általános jellemzőit (működési forma, ingatlanhasználat, eszközellátottság, gazdálkodás, a bevételek forrásai, a bevételek nagyságrendje, a bevételek intézménytípusonkénti megoszlása) kívánjuk vizsgálni, így a bemutatott kutatások jó alapot szolgálnak a vizsgálatunkhoz.

Kifejezetten az intézményes háttérre, a működésre, fenntartói háttérre, erőforrás-ellátottságra vonatkozó munkák adhatnak hasznos támpontokat. A kérdésfeltevéseinket segítik, hozzájárulnak ahhoz, hogy hasonló felépítésű és tematikájú kutatási eszközeinkkel lehetővé váljon az összehasonlíthatóság. Figyelembe véve azt is, hogy az azóta eltelt időszakban jelentős változások történtek, pl. a kapcsolattartás eszközeinek megváltozása, a digitális eszközök elterjedése, az Európai Unió forrásai általánossá válása és a magyarországi források növekedése (pl. Bethlen Gábor Alap, Nemzeti Kulturális Alap pályázata).

Felhasznált irodalom:

- Bali János (2020): A határon túli magyarok kulturális hálózata. In: Tudomány határok nélkül: Magyar kutatóhelyek a Kárpát-medencében. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ 38-45.
- Balló Beáta (2008): A Hargita Megye Tanácsa által 2003-2007 évben támogatott pályázatok statisztikái. In: Biró A. Zoltán – Csomortáni Erika (szerk.): Kultúra – Térség – Jövőkép –

Székelyföldi kultúrakutatások, Csíkszereda, Alutus Kiadó 149-160.

- Biró A. Zoltán (2007): Regionális hálózati modellek kialakítása az erdélyi magyar közművelődési-kulturális intézmények számára. Szín 2-3. szám 60-66.
- Briznan Antal Krisztina (2019): A megyei kulturális központok szerepe a magyar közösség hagyományos kultúrájának megőrzésében és terjesztésében. In: Bodó Barna (szerk.) Erdélyi Magyar Civil Évkönyv 2018 – 2019. Kolozsvár, Magyar Civil Szervezetek Erdélyi Szövetsége 419-430.
- Dániel Botond – Kiss Dénes (2014): A romániai magyar kulturális szervezetek erőforrásainak szociológiai vizsgálata. Civil Szemle 4. szám 71-106.
- Fábri István (2004): A határon túli magyar kulturális intézményrendszer vizsgálata. In Blénesi Éva – Mandel Kinga – Szarka László: A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézmények. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet
- Ferencz Angéla (2006): Kultúrházak és helyi közösségek. In: Ferencz Angéla (szerk.): Kultúrázók. Falusi kultúrotthonok Hargita megyében. Csíkszereda, Hargita Megyei Kulturális Központ 7-15.
- Gergely Orsolya (2008): Kulturális intézmények kapcsolati kultúrája. In: Biró A. Zoltán – Csomortáni Erika (szerk.): Kultúra – Térség – Jövőkép – Székelyföldi kultúrakutatások, Csíkszereda, Alutus Kiadó 15-24.
- Hatos, Adrian (2020) Resursele culturale și consumul cultural în județul Bihor. Analiza situației la sfârșitul anului 2019, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană
- Kiss Dénes (2006): Az erdélyi magyar civil szféráról. Civil Szemle 2. szám 139-154
- Kiss Dénes (2010): Romániai magyar nonprofit szervezetek – 2009 - 2010. A szervezetek adatbázisának bemutatása és a nonprofit szektor szociológiai elemzése. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet
- Mandel Kinga (2004): A kulturális intézmények felmérése. A kutatás céljai és módszerei. In Blénesi Éva – Mandel Kinga – Szarka László: A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézmények. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet
- Márkus Edina (2016): Amikor a harmadik az első. A civil szektor többféle nézőpontból. Debrecen, Csokonai Kiadó
- Salamon, Lester M. – Anheier Helmut K. (1999): The Emerging Sector Revisited – A Summary. Baltimore, The Johns Hopkins University Institute for Policy Studies
- Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. (1995): Szektor születik. A nonprofit szektor nemzetközi összehasonlításban. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport
- Szőcs Lóránt (2006): Kimutatások a megye vidéki kultúrházainak tevékenységi köreiről, állapotáról és az önkormányzatok közművelődési tevékenységéről. In: Ferencz Angéla (szerk.): Kultúrázók. Falusi kultúrotthonok Hargita megyében. Csíkszereda, Hargita Megyei Kulturális Központ, Csíkszereda. 16 – 36.

[1] MTA Nemzeti Kisebbségi Főosztály, a Hargita Megyei Kulturális Központ és a KAM-Regionális és Antropológiai Kutatások Központja együttműködésében.